

İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Ebedîlik ve Şefaât

Eternity and Intercession According to İsmail Hakkı Bursevi

Arş. Gör. Dr.

Sıla İSKEÇELİ

Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bolu, Türkiye / Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-1240-1963>

silaiskeceli@ibu.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/01x1kqx83>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Ocak 2023 / 18 January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Haziran 2023 / 22 June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1238949

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sıla İSKEÇELİ).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Sıla İskeçeli, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Ebedilik ve Şefaât", *Sufiyye* 14 (Haziran/June 2023), 257-278.

Öz

Ebedilik konusu İslâm'dan önceki inanışlarda sorgulanmaya başlayan ve İslâm dininde de tartışılmaya devam eden hususlar arasında yer alır. Dünyadaki yaşamın sonlu oluşu karşısında sonsuzluğa ulaşmak isteyen, İslâm'ın öğretilerine göre ebediliğin âhiret yurdunda olacağına inanan insanın, sonsuzluğu âhirette bulması, bu arayışlarına ayrı bir cihet kazandırarak dünyadaki hareketlerine yön vermesini gerektirmiştir. Cehenneme düşürecek günah ve isyanlardan kaçınma, cennete ulaşılacak amelleri işleme ve şefaate nâil olma isteği doğmuştur. Eğer varılacak yer cehennem olacaksa en azından orada sonsuza dek kalmayıp, şefaate kavuşarak cennete girmek ve ebediliğe ulaşmak istenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'nın tanınmış müfessirlerinden İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân tefsirinde bu konuya temas ettiği görülmüştür. Müellifi tarafından yaklaşık yirmi üç yılda hem yazılan hem de Osmanlı halkına vaaz olarak sunulan bu eser, yazıldığı dönemden günümüze kadar ilgiyle takip edilmektedir. Nitekim pek çok ilmi ihtiva eden, rivâyet, dirâyet ve işârî tefsir özelliklerini taşıyan Rûhu'l-beyân tefsiri, ebedilik hususunda önemli bilgiler barındırmaktadır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin âhiretteki ebedilik konusuna bakışı üzerine oluşturulan bu çalışma iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda âhiretteki ebedî yaşam ve şefaet kavramı üzerinde durularak kısaca konu hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda Bursevî'nin ebedilik ve şefaet ile ilgili görüşleri belirtilmiştir. Neticede müfessirin âhiretteki ebedilik algısı ortaya çıkarılmış, cehennemde ebedî kalacakların kimler olduğu, büyük günah işleyen müminlerin cehennemde sonsuza dek kalacaklar arasına dahil edilip edilemeyeceğine dair yorumlarına temas edilmiştir. Bununla birlikte cehennemden şefaet ile kurtulma konusu incelenerek müfessirin şefaet anlayışı ortaya çıkarılmıştır. Şefaet edecek ve şefaet edilecek kimselerin özellikleri belirtilmiş ve cennetteki ebedilik üzerinde durulmuştur. Ayrıca cennetteki sonsuzluğun mâhiyeti ve cennet nimetleri ardından ulaşılabilecek makam hakkında müfessirin görüşleri belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsmâil Hakkı Bursevî, Cennet, Cehennem, Ebedilik, Şefaet.

Abstract

The matter of eternity is among the issues that started to be questioned in pre-Islamic beliefs and still continue to be discussed in the religion of Islam. The fact that human beings, who would like to reach eternity in the face of the finiteness of life in the world, and who believes that eternity will be in the hereafter according to the teachings of Islam, find eternity in the hereafter has added a different dimension to their searches and therefore required them to direct their actions in the world. The desire to avoid sins and rebellions that will lead them to hell, to do the deeds that will bring them to heaven, and to be blessed with shafa'a (intercession) has consequently arisen. If the destination is hell, it is at least desired not to stay there forever, but to enter heaven by intercession and reach eternity. In this context, Bursevî, one of the well-known commentators of the Ottoman Empire, touched upon this subject in his commentary on Ruhu'l-beyan. This work, which was written by the author himself in about twenty-three years and presented as a sermon to Ottoman people, has been followed with interest from the time it was written until today. In fact, the commentary of Ruhu'l-beyan, which includes wisdom and knowledge, features narration, insight and ishari interpretation, also has important information about eternity. This study, which is on Bursevî's view of the issue of eternity in the hereafter, is divided into two parts. In the first part, eternal life in the hereafter and the concept of intercession are emphasized and the discussions on the subject are briefly mentioned and the second part explores Bursevî's views on eternity and intercession. As a result, the commentator's perception of eternity in the hereafter is revealed, and who will stay in hell forever and whether believers who commit major sins can be included among those who will stay in hell forever are discussed. In addition, this paper aims to reveal the perception of intercession of the commentator by examining the issue of getting rid of hell with intercession. The characteristics of those who will intercede and who will be interceded are specified, and eternity in heaven is emphasized. This study reveals the commentator's views on the nature of eternity in heaven and the spiritual stages (maqam) to be reached after the blessings of heaven.

Keywords: Commentary, İsmail Hakkı Bursevî, heaven, hell, eternity, intercession.

Giriş

Ezel ve ebedin tek hükümdarı olan Allah Teâlâ, insanoğluna iki hayat bahşetmiştir. Bunlardan ilki geçici ve fânî dünya hayatı, ikincisi ölümsüzlüğü içeren ve ebedî olan âhiret hayatıdır. Âhiret hayatında ulaşılabilecek mekânlardan biri cennet, diğeri cehennemdir. Bu kalınacak yerler ya ebedî mutluluğa kavuşma ya da ebedî azaba dâcâr olmayı getirecektir.

Ebedî hayatta gidilecek yeri ve oradaki dereceleri, insanın dünya yaşamındaki tercihleri ile kazanımları belirlemektedir. Dünya bir imtihan yeri, diğeri bir ifade ile âhiretin tarlasıdır.¹ Bu sebeple âhirete inanan kimse, dünyadaki yaşamını ebedî hayattaki yerine ulaştıracak güzel amellerle doldurmalıdır. Neticesinde kazanılacak âhiret saadeti, insana ebedî huzuru içeren sonsuz mutluluğu getirecektir. Nitekim peygamberlerin görevleri de insanları ebedî cennetle müjdeleyip, âsileri cezayla uyarmaktır.²

Ebedilik arzusu insanoğlunun daha dünyaya inışinden öncesine yani cennette bulunduğu döneme kadar uzanır. Hz. Âdem ile Havva'yı yanıltmak üzere harekete geçen şeytan, onların cennetten kovulmalarına yol açan yasaklı ağacın "ebedilik ağacı"³ olduğunu ve cennette ebedî kalmamaları için yasaklandığını söyleyerek, bu yasağa uymamaları konusunda onları kandırmış, dünyaya gönderilerek ebedilikten ayrılmalarına sebep olmuştur.

Öte yandan diğeri âlemdeki ebediliği kaybeden insanoğlunun, dünya hayatında uzun yaşamasının sırları araştırılmıştır. Uzun yaşayan ya da ölümsüzlük sırrına erdiği düşünülen peygamber ve Allah dostlarının yaşamları her zaman ilgi odağı olmuştur. Hz. İlyâs ve Hızır'ın her ne kadar ölümsüzlük sırrına erdiğine inanılsa da "*Her canlı ölümü tadacaktır*"⁴ âyeti bir gerçeği gösterir ki ölümsüzlük bu dünya için hiçbir zaman mümkün

1 İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzâilü'l-ilbâs*, thk. Şeyh Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed (Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, 1421), 1/467. Ayrıca bk. eş-Şûra 42/20.

2 İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, thk. Ahmed İzzu İnâye (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 1/407.

3 "*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fıslıdayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbimiz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi.*" (A'râf 7/20); "*Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?' dedi.*" (Tâhâ 20/120). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014).

4 Âl-i İmran 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

olmayacaktır.⁵ Benzer şekilde Hz. Âdem (930),⁶ Hz. Şit (912),⁷ Hz. Nûh (950)⁸ gibi peygamberlerin uzun yaşamları konu edilse de neticede dünya hayatları bir gün sona ermiştir.⁹

Ebedî hayatın yeterince idrak edilmesi, bireyin hayatını kontrol altına alabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Dünya meşgalesine kendini fazla kaptıran insan, asıl hakiki yaşam olan âhiret hayatındaki ebedîliği çoğunlukla unutmaktadır. İnsan “nisyân” yani unutkanlık sıfatından dolayı bunu her zaman hatırında tutamaz. Oysa bir gün bitecek olan geçici dünya hayatı için gereğinden fazla gayret gösterirken, sonsuz varlığını sürdüreceği ebedî hayat için çabalamayı ihmal eder. Oysaki insan, bütün kazanımlarında tek başınadır. *Rûhu'l-beyân*'da yer alan Fars edebiyatının meşhur şairlerinden Sa'dî Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) şiiri bu hususa güzel bir örnektir.

*Bu dünyâda iyi ve kötü herkes için ölüm vardır;
Akıllı o kimsedir ki, ölümden sonrasına iyilik gönderir.
Uhrevî hayat için lâzım olan azığı sen kendin gönder.
Senin arkandan kimse orası için azık göndermez.
İnsan ömrü kar gibidir, temmuz güneşi onu eritir.
Şimdi gâfil olan efendiler, ömrünüzün çok azı kaldı.¹⁰*

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ve cehennemdeki ebedî hayata sıklıkla değinilmiş, insanoğlu gafletten sürekli uyandırılmaya çalışılmıştır. “*Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar*”¹¹ âyetinde “korku” anlamındaki “haşyet” kelimesi, bir görüşe göre mecaz olarak “değer, hürmet ve ta'zim” ifade eder. Dolayısıyla âyette sözü edilen “en çok korkan” yani “en çok saygılı olan” kimse, Allah'ı hakkıyla bilme ve kendisine

5 Süleyman Uludağ, “Hızır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/411. Ayrıca bk. J. Harold Ellens (ed), *Heaven, Hell, and the Afterlife Eternity in Judaism, Christianity, and Islam* (Santa Barbara: Praeger, 2013).

6 *Kutsal Kitap -Yeni Dünya Çevirisi-* (New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2017), Ba.5:5.

7 *Kutsal Kitap -Yeni Dünya Çevirisi-*, Ba.5:8.

8 el-Ankebût 29/14.

9 Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 82; Nurettin Turgay, *Kur'an Açısından Ahiret* (Diyarbakır: D.Ü. Rektörlüğü Basımevi, 1999), 100; Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Nûh (a.s.) Kıssası”, *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/7 (1998), 62.

10 İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri-*, çev. H. Kâmil Yılmaz vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 1/511.

11 Fâtır 35/28.

layık yüce sıfatlarıyla Allah'ı tanıma hususunda gayret gösterenlerdir.¹² Bu hususta şöyle söylenebilir: Aslında her şey Allah'ı bilmek ve tanımakla başlar. Allah'ı bilen, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu anlar ve âhireti bilir. Ebediyet hakkında bilgi edindikçe, kendini ebedî kalmak istediği mekâna göre hazırlar ve davranışlarını bu açıdan yönlendirebilir. İlim sahibi nice kimselerin bir insana zarar vermek şöyle dursun, karıncayı bile incitmedikleri bilinmektedir. Bu inanç ve ebediyet hususu, zihninde yaşam amacı olarak yer ettiği ölçüde insan dünya ve âhîret huzuruna ulaşabilecektir. Çünkü mümin, Allah'ın rızasını ve ebedî âlemi kazanmak için kendini sürekli kontrol altında tutmaya çalışan kişidir. Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya çalışır; kimseye eliyle, diliyle zarar vermez. Zira rehberi Kur'ân, örneği Resûlullah'tır.

Konu bağlamında bu çalışmada İsmâil Hakkı Bursevî'nin (öl. 1137/1725), “ebedîlik ve şefaat” algısı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Müfessirin konu hakkındaki görüşlerine dair yapılan detaylı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Genel olarak ebedîlik konusunda öne çıkan çalışmalar şunlardır: Abdurrahman Akbaş'ın “Kur'ân'a Göre Ebedîlik” isimli yüksek lisans tezi; İbrahim Toprak'ın “Cennet ve Cehennem Ebedîliği” adlı yüksek lisans tezi ve İsmail Karagöz'ün makalesi “Cehennem Sözlüğünün Ayet ve Hadislerdeki Delilleri”. Yapılan çalışmalardan da görüleceği üzere “ebedîlik” hususu oldukça geniş kapsamlı bir alanda pek çok konuyu barındırmaktadır. Dünya hayatının bitmesiyle başlayan kabir hayatı, tekrar diriliş, mahşer, sırat, cehennem, cehenneme götüren sebepler, cehennemdeki azabın mümin ve kâfir için sürekli olup olmadığı, cennet, cennete götüren ameller, cennetteki dereceler gibi çok sayıda konuyu içine almakta ve bunlara ait fikhî, kelâmî, tasavvufî vb. alanlarda çeşitli görüşleri içermektedir.

Bu makalede ise ebedîlik hususunda Osmanlı'nın tanınmış müfessirlerinden mutasavvıf İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Râhu'l-beyân* tefsiri esas alınmış, bununla birlikte *Temâmü'l-feyz*, *Kitâbü'n-Netice* ve *Şerh-u Şu'abi'l-îmân* eserleri de incelenerek müellifin ebedîliğe dair görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bursevî'nin görüşlerine geçmeden önce İslâm âlimlerinin konu hakkındaki açıklamalarına kısaca temas edilecektir.

¹² Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 7/404.

1. Cennet ve Cehennemin Ebedîliği

Âhiretteki ebedî yaşamla doğrudan ilişkili iki kavram vardır ki bunlar “cennet ve cehennem”dir. Nitekim varılacak nihaî durak sayılan ve inananların dünya hayatına etki edip, davranışları neticesinde ödül ya da ceza alacağı mekânlar olan cennet ve cehennem, hayatın odak noktası olmaktadır. Bu son varış yerleri ebedîlik bağlamında İslâm âlimlerinin araştırdığı konular arasında yer almıştır. Âhiret hayatında “ebedî yaşam” konusunu izah edebilmek için bazı deliller getirmişlerdir. Bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’e başvurmuşlar, âyetlerden yaptıkları çıkarımlarla cennet ile cehennemin halihazırda yaratılmış¹³ ve ebedî olduğunu öne sürerken,¹⁴ hadislerden de konuya dair kanıtların sayılamayacak derecede fazla bulunduğunu belirtmişlerdir.¹⁵

Diğer yandan ebedîlik konusunda Cehm b. Safvan (öl. 128/745-46), cennet ile cehennemin sonsuz olmadığını ve içindeki ehliyle beraber yok olacağını dile getirirken; Mu‘tezile kelâmcılarından Ebû'l-Hüzeyl (öl. 235/849-50 [?]) ise yok oluşun mümkün olmayacağını, sadece oradaki hareketlerinin son bularak acı ya da lezzet alacaklarını ifade etmiştir. Râfîzîlerden bazıları da cennet ve cehennemliklerin çıkarılıp, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği başka bir yere nakledileceklerini öne sürmüştür. Ancak İbn Hazm (öl. 456/1064) bu iddiaları çürütmek için birtakım deliller ortaya koyarak, İslâm mezheplerinin yukarıda sayılanlar hariç cennet ve cehennemin yok olmayacağı hakkında ittifak içinde olduklarını belirtmiştir.¹⁶

Öte yandan ulemâ “ebed” ile “huld” lafızları üzerinde de durmuştur. Ebed sözcüğünün sonsuza dek kalmayı anlattığını; huld lafzının ise devamlı ve sürekli bir kalışı ifade ettiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla huld kavramında devamlılık bir “zaman” ile kayıt altına alınırken; ebedîlik kavramı ise zamandan da öte bir sonsuzluğu kapsamaktadır. Bir kısım âlim ise “*Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötülere onlardır*”¹⁷

13 el-Bakara 2/24; Âl-i İmrân 3/131, 133; el-Hadîd 57/21.

14 el-Bakara 2/25, 39, 82; en-Nisâ 4/57; el-A'râf 7/42; el-Hicr 15/48; en-Nahl 16/29; el-Kehf 18/107-108; el-Mü'minûn 23/103; el-Furkân 25/15, 75, 76; el-Ahzâb 33/65; ez-Zümer 39/72; el-Mü'min 40/76; el-Beyyine 98/6, 8.

15 Zâhîd Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.), 328.

16 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-müel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasîr - Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru'l-cil, 1996), 4/145-148.

17 el-Beyyine 98/6.

âyetinde cehennemlikler anlatılırken “ebed” (أَبَدًا) sözcüğünün kullanılmadığını; “Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir”¹⁸ âyetinde ise cennetliklerden bahsedilirken bu kelimenin zikredildiğine dikkat çekmişlerdir. Neticede cehennemin uzun müddet devamlı olmasına karşın ebedî olmayacağı ileri sürülmüştür. Öte yandan Kur’ân estetiği açısından söz konusu âyette “ebed” kelimesinin kullanılmadığını iddia edenler de çıkmıştır.¹⁹

Ebedîlik konusu bir yönden “şefaât” kavramı ile de ilişkilendirilmiştir. Şefaât hakkında mezhepler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Havâric ve Mu‘tezile’nin bir kısmı şefaati inkâr ederek cehennemden çıkışın olmadığını savunurken, Eş‘arîler, Râfîzîler ve Ehl-i Sünnet’in bir kısmı şefaati kabul etmiştir. Dolayısıyla Allah katında şefaât hakkında söz alan kimselere bu yetkinin tanınacağı söylenmiştir.²⁰ Abdullah b. Amr b. el-As’tan (öl. 65/684-85) rivayet edilen “cehennem ehlinin bir gün cennete gönderilecekleri” haberi ise cehennemden çıkarılan kimselerin günahkâr Müslümanlar olduğu ve şefaât ile cehennemden kurtulacakları şeklinde anlaşmıştır.²¹

2. Bursevî’nin Görüşleri

İsmâil Hakkı Bursevî, ebedîliği cennet ve cehennemin anlatıldığı âyetlerde ele almış ve sonsuzluğun âhirette mümkün olduğuna inanmıştır.²² Cennet ve cehennemin şu anki varlığı, cehennemden çıkarılacaklar, ebedîliğe kimlerin ulaşacağı, sonrasında kavuşulacak makamlar, şefaât yetkisi ve şefaate nâil olacak kimseler vb. konular hakkında yukarıda zikredilen söz konusu eserlerinde tafsilatlı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca

18 el-Beyyine 98/8.

19 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Ma‘ârif, ts.), “hld”, 2/1225; Halûk Nurbaki, *Namaz Sûreleri Yorumu* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997), 175-176; Ahmet Saim Kılavuz, “Ebed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/72-73; Bekir Topaloğlu, “Huld”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324.

20 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 4/111-113; Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/412-415.

21 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, 4/148, 81.

22 bk. Nurullah Denizler, *Kur’ân’ın Sûfi Yorumu - İsmail Hakkı Bursevî Örneği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 229-234.

cehennemin ebedî oluşuna rağmen uzun asırlar geçmesinin ardından âsi müminlerin bulunduğu tabakanın boş kalıp kalmayacağına dair benim-sediği görüşü belirtmiştir.

2.1. Cehennemde Ebedîlik

Bursevî'ye göre cehennem şu anda mevcuttur. İnsan ve cinlerin amelleri nisbetinde orada nice azap âletleri yaratılmaktadır. Mu'tezile mezhebinin cehennemin henüz yaratılmadığına dair görüşünün aksine “*Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır*”²³ âyeti cehennemin varlığına bir delildir.²⁴

2.1.1. Ebed-Huld Kavramı

Müfessirin kaydettiğine göre, “*Onları, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da (yönlendirecek değildir)*”²⁵ âyetinde inkâr edenlerin cehennemde uzun müddet değil de ebedî kalacaklarını ifade etmek için “*خَالِدِينَ*” kelimesinin ardından “*أَبَدًا*” lafzı getirilmiştir. Böylelikle cehennemden çıkış ihtimalleri kaldırılmıştır.²⁶ Ayrıca en-Nisâ 4/13²⁷ ve 14.²⁸ âyetlerinde “*ebedî olarak kalacaklardır*” anlamına gelen ve süreklilik bildiren kelime, cennetlikler için kullanıldığında çoğul olarak “*خَالِدِينَ*”; cehennemlikler için kullanıldığında tekil olarak “*خَالِدًا*” şeklinde getirilmiştir. Cehennemlikler hakkında bu kelimenin tekil kullanılması, oradaki duruma ve nefis için yalnızlık ya da azaba daha uygun düşmektedir.²⁹

23 el-Bakara, 2/24.

24 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/113; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, haz. Yakup Çiçek (İstanbul: Dârülhadis, 2000), 68.

25 en-Nisâ, 4/169.

26 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/394-395.

27 “*Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdır.*”

28 “*Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar.*”

29 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/214.

2.1.2. Ebedî Kalış ve Azap

Bursevî'ye göre ebedilik, cehennemlikler toplu halde bulunduğu da gerçekleşecektir.³⁰ Cehennem ateşinde ebedî kalış, hiç kesilmeyen, sürekli ve dâimî bir azabı, oradakilerin lânetlenmelerini, zelil ve hakir kılınmalarını ve daha pek çok şiddetli azabı içermektedir.³¹ Cehenneme giriş, Allah'ın adâletinin, azap katmanları amellerin, ebedilik ise niyetlerin sonucudur.³²

Ayrıca cehennem azaplarından biri olarak “kaynar su içirilmesi”³³ sonucunda parçalanan bağırsaklar ve bedenler devamlı yenilenerek azabın ebediliği gösterilecektir.³⁴ Kabirlerde azap görenlerin cehenneme girdiklerinde çektikleri azabın sürekli, devamlı ve hiç bitmeyecek olduğunu anlamaları için “*Tadın bitmeyen azabı*”³⁵ denilmiştir.³⁶ “*Onlar için elem verici bir azap vardır*”³⁷ âyetiyle de azabın şiddeti belirtilirken; “*Onlar için sürekli bir azap vardır*”³⁸ âyetiyle azabın sonu olmadığı ifade edilmiştir.³⁹ el-Mü'min 40/46. âyetinde⁴⁰ ise cehennemliklerin sabah akşam ateşe sokulmaları, yine azabın devamlı olduğunu göstermek maksadıyla ifade edilmiştir.⁴¹

Müfessirin, Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinden aktardığına göre cehennemlikler asırlar geçince azaba o denli alışırlar ki cennetten bir rüzgâr esirse bundan rahatsız olurlar. Durum böyle olsa dahi ebedî olarak kalmaya devam edeceklerdir.⁴² Nitekim ebedî azap çekecek kimseler ölemez, dirilemez ve cehennemden çıkamazlar.⁴³

30 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/505.

31 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 3/586.

32 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/56-57.

33 Muhammed 47/15.

34 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/285.

35 Yûnus 10/52.

36 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/452; 4/71. bk. *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/68.

37 el-Mâide 5/36.

38 el-Mâide 5/37.

39 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/469.

40 “*Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir.*”

41 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/256. Ayrıca bk. a.mlf., *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, 244), 36a, 69b.

42 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/359.

43 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/338, 7/147.

2.1.3. Ebedî Kalacak Kimseler

Kâfirler yaptıklarına karşılık olarak ceenneme girecek hatta oradan hiç kurtulamayacak ve ebedî kalmaları onlara yetecektir.⁴⁴ Nasıl ki kâfir bir kimse dünyada yaşıyorken ebedî olarak putlara tapma niyetindeyse ve öyle de yaptıysa, ceennemde de ebedî kalacaktır.⁴⁵ “Nâr ehli, ebedî cennet ehli olmaz”⁴⁶ diyen müfessir, “Kâfirlerin ebedî kalışlarına sebep ise küfürdür. Çünkü hakîkate onların aslı nîrândandır. Öyleyse onlar da azap gördükleri ateşe ve zulmete döndürülür”⁴⁷ yorumunu yapmıştır. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) ceennemde ebedî kalacakları dört tâife olarak sınıflandırması⁴⁸ gibi Bursevî de aynı şekilde görüş beyan etmiştir. Bunlar, Firavun ya da Nemrud gibi rubûbiyet iddiasında olanlar, müşrikler, Allah'ı inkâr eden muattıla⁴⁹ grubu ve münâfıklardır. Bununla birlikte müfessir ebedî kalacaklara ibâhileri⁵⁰ yani haramı helal kabul edenleri de dahil etmiştir.⁵¹ Neticede Bursevî de İbnü'l-Arabî gibi ceennem ehlinin ebedî olarak ceennemden çıkamayacağı hususunda aynı görüştedir.⁵²

Diğer taraftan Bursevî'nin kaydettiğine göre zâhir ve bâtın âlimleri, ceennemde ebedî kalacak kimselerin oradan çıkamayacağını ve ceennemnin boş kalmayacağını söylemişler, zâhirden azabın devam etmesi hususunda kendi bilgileri nispetinde yorum getirmişlerdir. Bu konuda uzlaştıkları husus, Firavun ve Nemrud gibi kâfirlerin ceennemde ebedî kalacak olmalarıdır. İhtilâf ettikleri nokta ise zâhirden azabın devamı

44 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/103, 1/400, 154, 9/437, 10/95.

45 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/56-57.

46 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice* (Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64), 405a.

47 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 70.

48 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1299.

49 Müfessire göre muattıl, “Kâinatın bir yaratıcısı olduğunu kabul etmeyendir. Yani kâinatın yaratıcısı yoktur, cisimler bu şekilleri içinde ezeli ve ebedîdirler diyen kimsedir.” Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 43.

50 İbâhiler, “kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mubah gören kimseler” olarak tanımlanır. Hasan Onat, “İbâhiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/252.

51 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/35; a.mlf. *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 69-70. Ayrıca bk. a.mlf., *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, (Halet Efendi, 244), 83b.

52 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/87, 574, 694, 2/1300, 1406-1408; Çağfer Karadaş, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/519.

hususundadır.⁵³ Öte yandan İbnü'l-Arabî de cehennemın sonsuz oluşuna karşı azabın sonlu olmayacağı düşüncesini savunmuştur. Hatta bu düşüncesi yüzünden mutasavvıf İmâm-ı Rabbânî (öl. 1034/1624) tarafından eleştirilmiştir. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin, A'raf sûresinin 156. âyetine⁵⁴ dayanarak öne sürdüğü cehennemın ebedî olmadığı ve "Allah'ın rahmetinin cennet ve cehennem ehlinde her ikisini de kuşatacağı" düşüncesi İmâm-ı Rabbânî'ye göre uygun değildir. Zira dünyadaki rahmet her ne kadar mümin-kâfir her iki zümreyi içine alsada ahiretteki rahmet sadece müminlere has olacaktır. Ayrıca Allah'ın kafirler için ebedî cehennem sözü mevcuttur ki O'nun asla vâidinden dönmesi söz konusu değildir.⁵⁵

Naslara göre kâfirlerin cehennemden çıkmalarını Allah'ın istemesi ya da orada kalmalarının sona ermesi müfessirin kaydettikleri açısından mümkün görünmemektedir.⁵⁶ Yahudiler ise cehennemde sadece birkaç gün kalacaklarını söyleyerek ebediliği inkâr etmişlerdir. Ancak el-Bakara 2/81. âyetinde⁵⁷ belirtildiği üzere azaba düçar olacaklardır.⁵⁸ Hatta kâfirin ebediyen cehennemde kalması, dünya hayatındaki bir saatlik küfrüne bile eşittir. Zira onlar ebediyen bu şekilde inanacaklardı. Nitekim cehennem ateşinde sürekli kalacak kimseler takdir ve tayin edilmiştir.⁵⁹

2.1.4. Muvahhidin Durumu

Bursevî'ye göre bir rivayete binaen tüm ümmetlerin muvahhidlerinden olup da büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen kimseler arasında uzun süre cehennemde kalacak kimse, dünyanın yaratılmasından yok olmasına kadar geçen süre ne kadarsa, o müddet boyunca cehennemde

53 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 3/133, 10/360.

54 "Rahmetim ise herşeyi kuşatmıştır."

55 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/315, 694, 2/1538; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî* (İstanbul: Merve Yayın-Dağıtım, 1996), 1/643-650; Osman Oral, "Muhammed Zâhid el-Keşerî'nin Hulûd/Cennet ve Cehennemın Ebediliği Konusuna Yaklaşımı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 99.

56 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/246-247.

57 "Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalırlar."

58 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/216.

59 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/252, 3/586, 1/338.

kalacaktır.⁶⁰ Hûd 11/107. âyetinde⁶¹ cehennemde ebedî kalacak kimselere “*Rabbi'nin dilediği hariç*” istisnâsının getirilmesi, muvahhidlerin fâsıklarının cehennemde ebedî kalmayıp oradan çıkarılacağına işaret etmektedir.⁶² Müfessir Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1270/1854) de *Rûhu'l-meânî* isimli tefsirinde fâsik muvahhidlerin cehennemden çıkarılacağını dile getirmiştir.⁶³

2.1.5. Büyük Günah İşleyenlerin Durumu

Müfessire göre büyük günah işleyen Müslümanlar cehennemde sürekli kalmayacaklardır.⁶⁴ Çünkü buna dair bir delil yoktur.⁶⁵ Bir kısım mezhep mensuplarına göre ise büyük günah işleyenler ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.⁶⁶ el-Cin 72/23. âyetinde⁶⁷ Mu'tezile'nin cehennemde ebedî kalacaklar arasına Müslüman âsilerin konulmasını destekleyecek şekilde bir dayanak bulunmamaktadır. Nitekim söz konusu âyetteki “Allah ve Resûlüne karşı gelme” ifadesinde, isyandan kastedilen “tevhid” konusundaki isyandır. Yani burada Allah ve Resûlü'nün tevhid emrine uymayan ve Allah'a ortak koşan kimseler kastedilmiştir.⁶⁸

Müfessirin kaydettiğine göre âsi müminin cehennemde kalış süresine ilişkin mutasavvıf Ebü'l-Abbâs el-Uklîşî (öl. 550/1155) sahih hadislerde bir rivayet bulamamış; Gazzâlî (öl. 505/1111) ise bu sürenin bir an ya da en ağırının yedi bin sene olacağını söylemiş ve buradaki süreleri, bir günü bin sene olan âhîret seneleri hesabıyla yorumlamıştır.⁶⁹ Ayrıca bu konuda Bursevî şöyle demiştir: “Cehennemde müminin ebedî kalmamasının sebebi îmandır. Çünkü hakikatte müminlerin aslı, cennet ve nurdandır.

60 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/273.

61 “*Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar.*”

62 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/246-247.

63 Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Mâhir Habbûş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010), 12/114.

64 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/441.

65 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/217.

66 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/611.

67 “*Artık kim Allah'a ve resulüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir.*”

68 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/234.

69 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/56-57.

Buna göre yaratılışlarına nâriyyet galebe ettiğinde tehzîb olunup yine asıllarına döndürülürler.”⁷⁰

Mümin kulun hiç cezalandırılmayacağını ya da cehennemde ebedî kalacağını iddia eden kimselerden de bahseden müfessir, bunlardan ilkini iyimser, ikincisini sert bir görüş olarak nitelerken, adâletin Ehl-i sünnet görüşünde olduğunu söylemiştir.⁷¹ Ayrıca Necmeddîn-i Dâye'den (öl. 654/1256) naklettiği üzere günahkâr olan imanlı kimseler cehenneme girse bile ebedî kalmayacak, zamanla azapları düşürülecek, hatta tamamen yok edilecektir. Bir başka haberden aktardığına göre, Cenâb-ı Hak günahkâr müminleri oradan çıkıncaya kadar geçici bir ölümle öldürecek ve azabı hissettirmeyecektir.⁷²

2.2. Ebedî Cehennemden Şefaât ile Kurtuluş

İsmâil Hakkı öncelikle “şefaât” kelimesine açıklık getirmiştir: Şefaât, bir kimse için başkasından af istemeyi yahut bir kimsenin başka bir kimseden yardım alarak ya da yardım ederek ona yaklaşmasını ifade eder ve çoğunlukla yukarıda olanın aşağıdakine yaklaşması şeklinde olur. Ayrıca şefaât eden, şefaât edileden daha üstün olmalıdır ve şefaât ancak Allah Teâlâ'nın izin verdiği kimseler tarafından yapılacaktır. Bunun için de sâlih amel ile ihlâs gereklidir. Diğer taraftan şefaatin hak olduğuna inanmak imanın şubelerinden sayılır.⁷³

Şefaât hususunda müfessir şöyle bir kıssa da zikretmiştir: Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) Hz. Peygamber'in şefaati hakkında sû-i edeb işlemiş, ancak sonrasında onu rüyasında görüp konuşması neticesinde şefaatin varlığını kabul etmiş ve önceki sözlerinden tövbe etmiştir. Vefatından yaklaşık üç yüz yıl sonra İbnü'l-Arabî'nin rüyasına girmiştir. Bu rüyada tüm peygamberlerin Resûlullah nezdinde Hallâc için şefaât etmek üzere toplandıkları görülmüştür. Aradan geçen üç yüz yıl sonrasında böyle bir rüyanın görülmesi müfessire göre, Hallâc'ın edebe aykırı sözü neticesinde ruhunun Resûlullah'a o süre zarfında mahcup kalışını ifade eder.⁷⁴

70 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 70.

71 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/86.

72 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/528.

73 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 66; a.mlf., *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/307, 5/425, 558-559, 7/341.

74 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/19.

2.2.1. Şefaât Yetkisi

Müfessirin tefsirinde kaydettiği bilgilere göre Resûlullah'a ümmetinin tümünü cehennemden çıkarmak üzere şefaât etme yetkisi verilmiştir.⁷⁵ Nitekim Şaban ayının on beşinci gecesinde ona ümmetinin tamamına şefaât etme hakkı verilmiş, ancak Cenâb-ı Hakk'ın mağfiretinden kaçanlar bu kapsam dışında tutulmuştur.⁷⁶ Peygamber Efendimiz Allah'ın kendisine şefaât etmesine izin verdiklerine şefaât edecek ve bunlar Allah'ın azap etmek istemediği kimseler olacaktır.⁷⁷ Mu'tezile'ye reddiye mahiyetinde şefaât, ancak "Allah'ın izin verdikleri" istisnâsı ile gerçekleşecektir. *Te'vilâtün-Necmiyye*'den aktardığına göre bu istisnâ Efendimiz'e aittir. Ona verilen Makâm-ı Mahmûd şefaât makamıdır.⁷⁸ Ayrıca bazı kimseler de Allah'ın izni olduğunda onun katında şefaât edeceklerdir. Şefaât kapısı açılınca meleklerle, resullere, nebîlere ve müminlere, halka şefaât etmeleri için izin verilecek ve herkes mevkiisine göre bunu yerine getirecektir.⁷⁹

2.2.2. Mümine Şefaât

Bazı hadislerde⁸⁰ belirtildiği üzere mümine şefaât vardır;⁸¹ ancak bu şefaât muvahhid olarak ölmek ve şirkten uzak kalmak kaydıyla kıyamette izin verildiği takdirde gerçekleşecektir. Buna dair pek çok delil bulunduğu bahseden Bursevî, Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/758) iman ehlinin birbirlerine şefaâtçı olacaklarına ve bu sebeple mümin dostların çoğaltılmasına yönelik tavsiyelerinin bulunduğunu zikretmiştir.⁸²

Yetmiş üç fırkadan birinin kurtulacağı bildirilen hadise⁸³ binaen bu fırkanın şefaatsiz kurtulacağı söylenmektedir. Diğer fırkalar ise şefaât ile

75 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/545.

76 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/543.

77 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/299.

78 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/493.

79 Bursevî, *İmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 66.

80 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebu'l Fazl Dimyatî (b.y.: Dâru'l-Beyâni'l-'Arabi, 2006), "İmân", 334; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmi'ul-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Sıfatu'l-Kıyamet ve'r-Rakaik ve'l-Vera", 11 (2435).

81 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/166-167.

82 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/487, 6/373.

83 Tirmizî, "İmân", 18.

kurtulacaktır, yalnız inançlarında küfrün olmaması gereklidir.⁸⁴ Ayrıca kalbinde iman bulunan kimselerin, cehennemden kurtulacağına ifade edildiği hadise⁸⁵ yer veren müfessir, “İnsanlar cehennemde asırlar boyu kaldıktan sonra kimse kalmayacaktır” haberinin doğruluğunu iman şartıyla kabul etmiş ve kalbinde dâne miskali iman bulunan âsi müminlerin yer aldığı en üst tabakanın, uzun asırlar geçtikten sonra boş kalacağını dile getirmiştir.⁸⁶

2.2.3. Büyük Günah İşleyenlere Şefaât

Müfessirin, tefsirinde kaydettiğine göre büyük günah işleyen müminlerin şefaatten yoksun kalmayı hak edişleri, bizzat şefaatten mahrumiyetlerini gerektirmez.⁸⁷ Hatta bu kimseler tövbe etmeden ölürlerse minnet ehli açısından durumları Allah’a kalmıştır, onlara bile şefaât câizdir.⁸⁸ Nitekim müfessirin, bazı âlimlerden aktardığına göre ümmetin büyük günah işleyenleri Resûlullah’ın şefaâtinden hariç tutulmayacaktır ve Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Peygamber’in ümmetini azap ya da azarlamaya tâbi tutmaksızın affedileceği umulmaktadır.⁸⁹

Kitâbü'n-netice adlı eserinde Bursevî, “Şefaât, ehl-i kebâiredir, ehl-i ekberu'l-kebâire değildir” dedikten sonra müminlerin cennete girmesinin ardından on beş bin yıl geçince melek meşrebine katılacaklarını, sıfatta melek gibi olacaklarını; kâfirlerin ise şeytan meşrebine gireceklerini söylemiş ve bu meşreplerden gayrı netîce-i meşâribin kalmayacağını belirterek ikisinin de Hakk’a muzâf olacağını ifade etmiştir.⁹⁰

2.2.4. Muvahhide Şefaât

Cehennemde şefaât ile kurtulup, şeriata inanan kimse kalmayınca, Allah’ın “er-Rahmân” ismiyle şefaât zuhur edecek ve aklî delillerle ehl-i

84 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 67.

85 Müslim, “Îmân”, 43.

86 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/614, 9/112; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 67. Ayrıca bk. a.mlf., *Temâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl*, (Halet Efendi, 244), 27b.

87 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/160.

88 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 67.

89 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/121.

90 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice* (Genel, 64), 108a-b, 129a, 184a, 289a.

tevhid olanlar cehennemden çıkarılacaktır. Bu kimseler şer'î anlamda mümin değil, aklî muvahhid diye isimlendirilir. Bununla birlikte müfessir, cehennemde öyle bir anın geleceğine ve şefaate cehennemin boşaltılarak tevhid ehli olanların çıkartılacağına inanmıştır.⁹¹

Bursevî, benzer şekilde mürşidinin kendisine keşfen ifade ettiği şöyle bir husustan da söz etmiştir: Buna göre cehennemde mümin kimse kalmayınca, Allah oradan son bir zümre daha çıkaracaktır. Onlar şeriatın getirdiği tarzda inanmamış ya da bir peygambere iman etmemiş, ancak aklı ile tevhidi bulmuş ve Allah'a hiçbir şey ortak koşmamış kimseler olacaktır. "Peygamberî tebliğin da'veti kendisine ulaşmayan muvahhid dağ başlarında veya uzak bölgelerde bulunursa o kişi cehenneme girmez ki şafaate ihtiyacı bulunsun" diyen müfessir, şefaatin tebliğ ulaşan tevhid ehlinin âsilerine yönelik olduğunu öne sürerek "cehenneminin kendisi muvahhidlerin orada ebedî kalmasını gerektirmez"⁹² yorumunu yapmıştır.

Öte yandan kâfirlerle şefaate edilmesine ise izin verilmeyecek, şafaati kabul etmeyenlere de şefaate olunmayacaktır.⁹³ en-Necm 53/26. âyeti⁹⁴ müşriklerin putlardan şefaate beklentilerini kesmek üzere gelmiş ve meleklerin putlardan daha fazla şefaate etmeye lâyık olmasına rağmen onların dahi müşriklere şefaate edemeyeceklerini göstermiştir.⁹⁵

2.3. Cennette Ebedîlik

Rûhu'l-beyân'da kaydedildiğine göre cennet şu anda mevcuttur ve buna Mi'rac hadisesinde olanlar işaret etmektedir.⁹⁶ Bir rivayetten aktardığına göre kevser havuzu da yaratılmış ve elân mevcuttur. Kıyamet günü arasât meydanına, mümin kullara su temin etmek için getirilecek, sonra tekrar cennete geri götürülecektir.⁹⁷ Cennete girmek, Allah'ın

91 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 66; a.mlf., *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/614, 10/95; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice* (Genel, 64), 215a.

92 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/494; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 67.

93 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/166-167.

94 "Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz."

95 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 9/279.

96 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/149.

97 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/116.

rahmeti sayesinde, oradaki dereceler ameller neticesinde, ebedî kalmak ise niyetler sebebiyle olacaktır.⁹⁸

2.3.1. Cennet Nimetleri

Müfessirin tefsirinde kaydettiği bilgilere göre cennet, nimetlere kavuşma mekânıdır. Nimet nasıl ki sürekli olduğunda tam oluyorsa cennette bulunmak da ebedî olacaktır.⁹⁹ Cennete giren bir daha oradan çıkmayacak, nimetler sürekli ve sonsuz kalacaktır.¹⁰⁰ Ebedî kalınacak cennetlerde mükâfatlar bitmez tükenmez olacak ve yemyeşil bahçeler dâimî kalacaktır.¹⁰¹

Müfessirin zikrettiği üzere cennet nimetleri bâkîdir.¹⁰² Bir başka aktardığı görüşe göre cennet nimetleri sonlu ve sınırlıdır. Ancak sonu ve sınırı bulunmayan tek nimet olan Allah'ın cemâlini seyretmek sayesinde cennetlikler kemâle ulaşacaktır.¹⁰³ Cennette ebedî kalış, ölüm ya da başka bir yere gitmenin mümkün olmadığı bir durumdur. Ayrıca oradakilerin dâimî kalacaklarına, ayrılmak istemeyeceklerine, başka bir yer değiştirmeyeceklerine yahut taşınma gibi bir durum olmayacağına ve istenilen her şeyin orada bulunacağına işaret etmektedir.¹⁰⁴

Öte yandan ebedî kalış nitelendirilirken; fakirliğin, hastalıkların, ölümün ve yokluğun olmayışıyla detaylandırılmıştır.¹⁰⁵ Müfessirin naklettiği rivayetlere göre cennetlikler diri olarak ve çıkarılma ihtimali olmadan orada kalacaklardır. Cennetlikler otuz üç yaşında, Âdem peygamberin boyunda, sürmeli, sakalsız, genç bir halde olacak ve vücutlarında herhangi bir pislik bulunmayacak, durdukça güzellik, zindelik ve mutlulukları çoğalacak, gençlikleri de hiç bitmeyecektir. Nitekim cennette ebedilik olmasa, mutluluklar ve lezzetler yarım kalırdı. Oysa cennetteki yaşam süreklidir, çıkış ve ölüm orada bulunmaz.¹⁰⁶

98 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/56.

99 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/605; a.mlf., *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, (Halet Efendi, 244), 318b.

100 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 1/146.

101 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/119.

102 Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 67.

103 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/199, 524.

104 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/363, 6/92, 2/95.

105 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 9/487.

106 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/526, 1/117-118.

2.3.2. Ebed-Huld Kavramı

Müfessirin kaydettiği bilgilere göre “ezel” kelimesi nasıl ki geçmişin tümünü kapsıyorsa “ebed” kelimesi de geleceğin tümünü kapsamaktadır. Nitekim ebedî cennetlerde hiç sonu olmayacak şekilde kalmak takdir edilmiştir.¹⁰⁷ Cennetlikler hakkında el-Mâide 5/119. âyetinde¹⁰⁸ yer alan “خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا” ifadesindeki “أَبَدًا” (ebed) kelimesi “sonsuzluğa değin” anlamına gelip, sürekliliğin pekişmesi için kullanılmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca bu sözcük “sona ermezsiniz, değişme olmaksızın, kesilmeksizin” mânalarını içermektedir.¹¹⁰

Benzer şekilde et-Talâk 65/11. âyetindeki “ebed” kavramı, “huld” kelimesinin pekiştirilmesi ve cennetteki kalışın sonu olduğunun sanılmaması için gelmiştir.¹¹¹ el-Furkân 25/15. âyetinde¹¹² ise “huld”un mevcut halin korunmasına ve bir şeyin fesada uğramasına karşılık geldiğini belirten müfessir, “جَنَّةُ الْخُلْدِ” (ebedîlik cenneti) ifadesinin kullanılmasına açıklık getirmiştir. Buna göre “cennet” sözcüğü zaten ebedî yurdun ismi iken bir de “huld” kelimesine izâfe edilmiştir. Çünkü âyette sadece “cennet” kelimesinin kullanılması durumunda hatıra belki bir “bahçe” gelebilirdi, ancak sonsuzluğa işaret olması için ebedîliğe izâfe edilmiştir.¹¹³

2.3.3. Cennette Ebedî Kalacaklar

Müfessirin kaydettiğine göre Muhyiddin İbnu'l Arabî şu üç makama delâlet eden durumla kişinin cennete gireceğini belirtmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ile cennete girecek, amellerine göre derecelendirilecek, niyetine göre ebedî kalacaktır.¹¹⁴ Bütün müminlerin cennete girmesi uzak bir ihtimal değildir.¹¹⁵ İnananlar ve doğru yolda olanlar, amelî ya da ilmî iyiliklerine karşılık cennette ebedî kalacaklardır.¹¹⁶ Hem cennetlikler

107 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 3/625, 9/157.

108 “Onlar için, ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler vardır.”

109 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/559. Ayrıca bk. a.mlf., *Kitâbü'n-Netice* (Genel, 64), 476b.

110 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 5/257.

111 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 10/51.

112 “De ki: Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vaad edilen ebedî cennet mi? İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihâî durak olacaktır.”

113 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 6/253.

114 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/581.

115 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 2/349.

116 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/635.

hem de illiyî ehli olanlar sürekli cennette bulunacaklardır.¹¹⁷ Artık günahları kalmayan kimseler de cennette ebedîlik için hazır olacaklardır.¹¹⁸ Bununla birlikte Bursevî, cennet ehlini dört sınıf olarak; nebîler, velîler, nazar ehli ve istidlâl âlimler (sonuç çıkaranlar) şeklinde sıralarken, müminleri onları taklîd eden kimseler olarak ifade etmiş ve yine cennet ehlini tanımlarken, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'den yaptığı aktarımda “Onlar, cenneti isteyen değil, sadece Allah'ı isteyenlerdir. Bu isteklerinden ötürü ebedî olarak kalacaklardır” demiştir.¹¹⁹

Son olarak Sâdî Müftî'den (öl. [?]) naklettiğine göre Hûd 11/23. âyetine¹²⁰ fasl zamiri getirilmemesinin hikmeti, cennette sürekli kalmanın yalnızca âyette özellikleri anlatılan kimselere has olmadığına gösterilmesi içindir. Nitekim müfessir, Ehl-i sünnet görüşüne göre sâlih ameli olmasa dahi sonunda mümin kimselerin cennette ebedî kalmalarının mümkün görüldüğünü kaydetmiştir.¹²¹ Yine aynı sûrenin 108. âyetinde¹²² cennetliklerin ebedî kalışlarına “*Rabbi'nin dilediği hariç*” istisnâsının getirilmesi, Osman Fazlı Efendi'nin (öl. 1102/1691) bahsettiği şu husus ile açıklanabilir: Buradaki istisnânın gereği olarak, cennettekiler çok uzun süre orada bulunmaları ve çeşitli nimetleri tatmalarının ardından daha önce hiçbir makama benzemeyen bir makama geçirileceklerdir.¹²³

Sonuç

Bursevî, ebedîlik ve şefaât hakkında ilgili âyet ve hadislere dayanarak, farklı görüşleri derlemiş ve bazı yerlerde kendi görüşünü belirtmiştir. Öncelikle “ebed ile huld” kavramlarına dikkat çeken müfessir, ebed kelimesinin “sonsuzca değin” anlamına geldiğini ve sürekliliği pekiştirdiğini

117 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/247-248.

118 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 8/526-527.

119 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/152; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 68.

120 “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve rablerine gönül huzuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

121 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/151; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*, 68.

122 “Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lutuf olarak ebedî kalacaklardır.” (Hûd 11/108).

123 Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, 4/248, Ayrıca bk. a.mlf., *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl* (Halet Efendi, 244), 15a.

dile getirmiştir. Cehennemın Şu anda yaratılmış olduğunu ve ebediliğini kabul eden Bursevî, cehennemde s¼rekli kalacak kimseleri Firavun, Nemrud gibi kâfirler, m¼Őrikler, m¼nâfıklar, ibâhiler ve muattıla grubu olarak sayarken, g¼nahkâr M¼sl¼manların cezalarını ¼ektikten sonra cehennemde ebedî kalmayacağını ve cennete gireceğini öne s¼rm¼Őt¼r. Cehenneme girmenin Allah'ın adâleti neticesinde olduğunu, amellerle azap katmanlarına d¼Ő¼leceĐini, niyetlerle de ebediliğe ulaŐılabileceĐini savunmuştur.

Cehennemden Őefaata ile kurtuluş konusunda, âhirette Şefaatin ger¼ekleŐeceĐini kabul etmiştir. Hz. Peygamber'e t¼m¼mmetine Őefaata etme hakkının verildiğini ve Allah'ın mağfiretinden ka¼anların bundan hari¼ tutulduğunu belirtmiştir. Şefaatin ancak Allah Teâlâ'nın izin verdiği, sâlih ameli olan ve ihlâs sahibi kimseler tarafından yine O'nun izin verdiklerine uygulanacağını bildirmiŐ, b¼y¼k g¼nah işleyen m¼minlerin de Şefaatten mahrum olmayacağına inanmıştır.

Cehennemın varoluŐuna benzer Şekilde cennetin de Şu anda yaratılmış ve mevcut olduğuna inanan m¼fessir, cennete girmenin Allah'ın rahmetiyle olacağını, amellerle dereceler elde edileceğini, niyetlerle de ebedî kalınacağını savunmuştur. Bununla beraber cennet nimetlerinin ebedilik ile tamamlanacağını, aksi takdirde m¼kâfatın yarım kalacağını söylemiş, ebedilik nimetinin Allah'ın cemâlini g¼rmekle kemâle varacağını ve başka bir makama ge¼iŐle ta¼lanacaĐını öne s¼rm¼Őt¼r. G¼r¼Őlerinde Ehl-i s¼nnet yolunu takip eden m¼fessir, bâtil mezheplerin ebedilik konusundaki g¼r¼Őlerini eleŐtirerek, âyetlerden getirdiği delillerle haksızlıklarını ispat etmeye ¼alıŐmıŐtır.

¼ıkar ¼atıŐması / Conflict of Interest: Yazar ¼ıkar ¼atıŐması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu ¼alıŐma i¼in finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- AcLûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-İlbâs*. thk. Şeyh Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed. 2 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, 1421.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Mâhir Habbûş. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Tefsîru Rûhi'l-beyân*. thk. Ahmed İzzu İnâye. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri-*. çev. H. Kâmil Yılmaz vd. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü'n-Netice*. Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64, 1a-506b.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Halet Efendi, 244, 1a-324b.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-îmân)*. haz. Yakup Çiçek. İstanbul: Dârülhadis, 2000.
- Denizer, Nurullah. *Kur'an'ın Sûfi Yorumu - İsmail Hakkı Bursevî Örneği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Ellens, J. Harold (ed). *Heaven, Hell, and the Afterlife Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. Santa Barbara: Praeger, 2013.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrahim Nasîr - Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cil, 1996.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Îmâm-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*. 2 Cilt. İstanbul: Merve Yayın- Dağıtım, 1996.
- Karadaş, Çağfer. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/516-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kevserî, Zâhid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Ebed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kutsal Kitap -Yeni Dünya Çevirisi-*. New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2017.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Nûh (a.s.) Kıssası". *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/7 (1998), 56-68.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Ebu'l Fazl Dimyatî. b.y.: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2006.
- Nurbaki, Halûk. *Namaz Sûreleri Yorumu*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.

- Onat, Hasan. "İbâhiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/252-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Oral, Osman. "Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hulûd/Cennet ve Cehennem Ebedîliği Konusuna Yaklaşımı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 87-108.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ul-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. "Huld". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/324. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Turgay, Nurettin. *Kur'an Açısından Ahiret*. Diyarbakır: D.Ü. Rektörlüğü Basımevi, 1999.
- Uludağ, Süleyman. "Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/409-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Şefaât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.